

İNGİLİS DİLİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ ALINMA SÖZLƏRİN ROLU

Aynur Miriyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xarici Dillər Mərkəzinin müəllimi

<https://Orcid.org/0000-0033155-464X>

miriyeva575@gmail.com

Xülasə

Müasir ingilis dili keçdiyi uzun bir tarixi inkişaf nəticəsində formalaşmışdır. Müxtəlif tarixi hadisələr, xristianlığın qəbul edilməsi, müxtəlif müharibələr, dövlətlər arasındakı siyasi və s. münasibətlər və bütün bu kimi hadisələr nəticəsində ingilis dilinin fonetik sistemi, leksik tərkibi və qrammatik quruluşu müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır.

XVIII əsrdən başlayaraq müxtəlif dillərdən alınma sözlər və onların dildə işlənmə səbəbləri bir çox qərb və rus dilçilərini maraqlandırmğa başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, elə bir dil (inkişaf etmiş dillər nəzərdə tutulur) tapmaq olmaz ki, orada alınma sözlər mövcud olmasın. Bunun da səbəbi onunla izah edilir ki, dünya xəritəsindəki dövlətlər heç biri izolə şəklində mövcud deyillər.

Açar sözlər: alınma sözlər, dilin zənginləşməsi, lüğət tərkibi, leksik xüsusiyyətlər, qrammatik xüsusiyyətlər.

THE ROLE OF BORROWED WORDS IN THE ENRICHMENT OF THE ENGLISH LANGUAGE

Aynur Miriyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The modern English language has been formed as a result of a long historical development. As a result of various historical events, the adoption of Christianity, wars, relations between states and all events of such kind, the phonetic system, lexical composition and grammatical structure of the English language have undergone various changes.

Starting from the 18th century, many western and Russian linguists began to be interested in borrowings and the reasons for their use in the language. It

should be noted that it is impossible to find a language (developed languages are meant) that does not contain borrowed words. The reason for this is explained by the fact that states do not exist in isolation.

Key words: borrowed words, language enrichment, vocabulary composition, lexical features, grammatical features.

РОЛЬ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ОБОГАЩЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Айнур Мириева

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

Современный английский язык сформировался в результате длительного исторического развития. В результате различных исторических событий, принятия христианства, войн, отношений между государствами и всех подобных событий фонетическая система, лексический состав и грамматическая структура английского языка претерпели различные изменения.

Начиная с XVIII века многие (западные и русские лингвисты) стали интересоваться заимствованиями и причинами их употребления в языке. Следует отметить, что невозможно найти язык (имеются в виду развитые языки), не содержащий заимствованных слов. Причина этого объясняется тем, что государства не существуют изолированно.

Ключевые слова: заимствованные слова, обогащение языка, словарный состав, лексические особенности, грамматические особенности.

Giriş / Introduction

Dildə dəyişikliklərin ən bariz nümunələrindən biri dəyişən zamanın tələbinə uyğun olaraq leksik vahidlərin dilə daxil olmasıdır. Dünyada yeni elmi, sosial-iqtisadi inkişaf baş verdiyində yeniliklər və dəyişikliklər də qaçınılmaz olur. Dili öyrənərkən təbii ki, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi çox önəmlidir. Ümumiyyətlə, xarici dilin tədrisi yeddi istiqamətə ayrılır: dinləmə, oxu, danışmaq, yazı, tədrisin təlimi, mədəniyyətlərarası dialoq, xarici dilin praktiki tətbiqi. Bu bacarıqlara söz ehtiyatını zənginləşdirməklə yiyələnmək olar. Öyrəncilər lüğət ehtiyatı nə qədər zəngin olarsa, dərsdə özünü o qədər sərbəst ifadə edə bilər.

İngilis dilini öyrənərkən sözlərin necə təqdim olunması xüsusi önəm daşıyır. Yeni sözləri şagirdlərə öyrətmək üçün bir neçə üsul vardır. Effektiv nəticə əldə etmək üçün öyrəncilərin maraqları, yaş hədləri nəzərə alınmalıdır. Yeni sözləri təqdim edərkən real əşyalardan, şəkil və kartlardan istifadə oluna bilər. Təbii ki, bu bütün sözlərə aid edilə bilməz. İngilis dilinin tədrisi zamanı öyrədilmiş sözlərin cümlədə işlədilməsi, dialoqların qurulması, sinonim, antonimlərin tapılması və s. yollarla yeni sözləri möhkəmləndirmək olar.

Əvvəlcə dilçilikdə alınma sözlər termininə aydınlıq gətirək. Dilçilik ensiklopediyasında alınma sözlərə belə tərif verilmişdir: “Alınma sözlər dil təmasları nəticəsində bir dildən digər dilə xarici elementin (söz, morfem, sintaktik konstruksiya və s.) keçməsidir [Лингв. энциклоп. словарь, 2002:158].

V.M.Jirmunskiyə görə, dilin lüğət tərkibinin alınma sözlər hesabına zənginləşməsi xalqların iqtisadi və mədəni inkişaflarında olan qeyri-bərabərlik və fərqliliklərlə əlaqədardır: xalqların maddi-mədəni həyatında olan dəyişikliklər yeni anlayışların dilə daxil olmasına gətirib çıxarır” [Жирмунский, 1956:357].

Məşhur Amerika dilçisi L.Blumfild alınma sözləri dildə baş verən müəyyən dəyişikliklər kimi başa düşür və aşağıdakıları fərqləndirir:

1. Mədəniyyət anlayışı;

2. Dillərin ərazi və ya siyasi əlaqəsi nəticəsində baş verən daxili alınmalar;

3. Ədəbi dilə dialektlərdən daxil olan alınmalar [Блумфилд, 2002:608].

Boduen de Kurtene “Dillərin qarışıq xarakteri haqqında” əsərində qeyd edir ki, “..tək bir xalis, qarışıq olmayan dil mövcud deyildir. Qarışıqlıq bütün həyatın başlanğıcıdır” [Бодуэн де Куртене, 1963:362].

İngilis dilinin lüğət ehtiyatının formalaşması.

İngilis dilinin lüğət ehtiyatında baş verən dəyişikliklər ingilis xalqının tarixi ilə sıx əlaqəlidir. İngilis dilində baş verən dəyişikliklərdən biri xristianlığın qəbul edilməsi ilə əlaqəlidir. Məhz bu tarixi hadisə nəticəsində ingilis dili latın sivilizasiyası ilə yaxınlaşmağa başlamışdır. Latın dilindən Qədim ingilis dilinə keçən və hal-hazırda da ingilis dilində işlənən sözlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

Ancora → anchor;

rosa → rose;

bursa → purse;

camelus → camel;

soccus → sock;

episcopus → bishop;

pondo → pound [Бородина, 2015: 898-906].

İngilis dilində alınma sözlərin işlənməyə başlamasının səbəbləri kimi xristianlığın qəbul edilməsindən başqa, yüzillik müharibə, intibah dövrü, İngiltərənin dəniz hegemonluğu, İngiltərənin koloniyaları tutması, elm və ədəbiyyat sahəsində baş verən yeniliklər, burjuaziya inqilabı, Birinci və İkinci Dünya müharibəsi kimi tarixi faktları və hadisələri göstərmək olar.

Alınma sözlərin yeni dildəki taleyi, yəni onların həmin dildə necə işlənmələri, doğma dillə müqayisədə işləklilikləri, onların həmin dilə necə daxil olmalarından asılıdır.

1. Alınma sözlər iki müxtəlif dilli xalqlar arasında ünsiyyət, mədəni əlaqələr olduğu halda, həmin dilə tez assimilyasiya edir. Başqa sözlə, həmin dilin lüğət ehtiyatına daxil olaraq, həmin dilin leksik, fonetik və qrammatik qanunlarına müvafiq olaraq dəyişəcəkdir.

2. Alınma sözlər xarici dildə olan mətnlərin tərcüməsi sayəsində dilə daxil olarsa, o zaman həmin alınmalar öz fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayacaqlar.

Alınma sözlərin təsnifatı.

L.L.Nelyubinə görə, “Alınma sözlər – dilin lüğət tərkibinə xarici dildən sözlərin daxil edilməsidir” [Нелюбин, 2006:3208]. “Alınmalar dildə artıq mövcud olan və yaxud yeni obyektlərin ifadəsi üçün digər dillərin lüğət fondundan yeni anlayışların dilə daxil edilməsidir [Нелюбин, 2006:320].

Alınma sözlərin bəzilərinin çox qədim və mürəkkəb inkişaf tarixi vardır. Alınmalar birbaşa və ya dolayı ola bilər. Birbaşa alınma sözlər o sözlərdir ki, hər hansı dilə məxsus bir söz digər dilin lüğət ehtiyatına daxil olur. Dolayı alınmalar isə əvvəlcə bir dilə daxil olur, sonra daxil olduğu dildən başqa bir dilə keçir. Alınmalar yeni anlayışları bildirdikləri kimi, dildə artıq mövcud olan anlayışlara sinonim kimi də işlənə bilirlər. Alınma sözlərin doğma dildə mövcud olan anlayışlara sinonim kimi işlənməsi üç halda mümkün olur:

1. Həmin söz ifadə etdiyi mənadan əlavə məna kəsb etdiyi halda;
2. Həmin söz beynəlmiləl söz olarsa;
3. Həmin söz güclə (məsələn, hərbi işğal zamanı) dilin lüğət tərkibinə daxil edildiyi halda.

İngilis dilinin lüğət ehtiyatı, əsasən iki təbəqədən: anqlo-sakson və roman təbəqələrindən ibarətdir. Roman da öz növbəsində latın və fransız dillərindən ibarətdir. Lakin ingilis dilinə daxil olma zamanları və şərtləri fərqli olduğundan bu alınmalar semantik cəhətdən bir-birlərindən fərqlənirlər.

Alınma sözlər, əsasən dörd yolla dilə daxil olur: transkripsiya, transliterasiya, kalka və semantik üsulla [Сарангаева, Даржинова, 2015:22-26].

Transkripsiya alınma sözlərin elə növüdür ki, fonetik səslənmə olduğu kimi qalır və yaxud həmin dilin fonetik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq dəyişir. Bu üsulla ingilis dilindən başqa dillərə *football, trailer, jeans, sport, labour, travel, people, castle* sözləri keçmişdir. Fransız dilindən ingilis dilinə *regime* [rei'ʒi:m] “rejim, qayda, üsul-idarə” *ballet* ['bæl.ei] “*balet*”, *bouquet* [bu:'kei] “*buket, çələng*” sözləri keçmişdir. Nümunələrə diqqət yetirsək görə bilərik ki, sözlər fransız dilində tələffüz edildikləri kimi deyilir, bundan başqa, vurğu ingilis dilinin fonetik sisteminə uyğun olaraq birinci hecaya deyil, fransız dilindəki kimi, son hecaya düşür.

Transliterasiya zamanı alınma söz doğma dilin qanunlarına əsasən tələffüz edilir. İngilis dilinə latın, yunan və fransız dilindən keçmiş bir çox söz var ki, ingilis dilinin qaydalarına əsasən tələffüz edilir. Məsələn,

phenomenon, stratum, crisis, criteria və s.

Kalka – sözlərin başqa dildən mənası və struktur modeli saxlanılmaqla alınmasıdır. Məsələn, alman dilindəki *Vaterland* “vətən” ingilis dilinə *Fatherland* kimi keçmişdir. Kalka metodu ilə sözlərin başqa dildən alınması ilə latın və fransız dilləri bazasında bir çox frazeoloji birləşmələr ingilis dilinə keçmişdir [<https://web.snauka.ru/issues/2014/12/39354>].

Semantik alınma zamanı alınma söz həmin dilə keçdikdən sonra yeni məna kəsb edir. Məsələn, *pioneer* “mühacir” və *brigade* “dəstə” sözləri ingilis dilində mövcud olsa da, sovetizmlərin ingilis dilinə daxil olması isə başqa məna kəsb etməyə başlamışdır. Belə ki, *pioneer* – uşaq kommunist təşkilatının üzvü, *brigade* isə əmək kollektivi mənasında işlənməyə başlanmışdır.

Alınma sözlər şifahi və yazılı formada başqa dilə keçə bilərlər. Şifahi yolla alınma sözlər yeni dildə tez assimilyasiyaya uğrayırlar. Yazılı yolla alınan sözlər isə özfonetik, orfoqrafik və qrammatik xüsusiyyətlərini daha uzun müddət mühafizə edə bilirlər.

Alınma sözlər yüksək dərəcədə millətlərarası ünsiyyətin təminatçısıdır. İngilis dilinin lüğət tərkibinə german dillərindən olan sözlər, skandinaviya və qədim ingilis dilindən, latın, fransız, ispan, yunan, və başqa dillərdən olan sözlər daxildir. Həyatı əhəmiyyət daşıyan bir çox sözlər, saylar qədim ingilis dilində olan sözlərdir: *life, death, night, day, hot, cold*. Feillərin, isimlərin və sifətlərin çoxu qədim ingilis və skandinav dillərindən alınmışdır. İngilis dilində alınma

sözlər çoxluq təşkil etsələr də, modal feillər, bağlayıcılar, zərflər, demək olar ki, əvəzliliklərin hamısı və feillərin çoxu ingilis sözləridir.

Nəticə / Conclusion

Tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, ingilis dilinin lüğət tərkibinin təxminən 60-70%-ni alınma sözlər təşkil edir. Alınma sözlərin ingilis dilinin lüğət tərkibində çoxluq təşkil etməsi dilin qrammatik quruluşuna heç də mənfi təsir göstərmir. Belə ki, alınma sözlər dilin qrammatik quruluşunun tələb etdiyi bütün normalara uyğun olaraq (ismin cəm formasında -s (-es) şəkilçisi, yiyəlik halda 's /s' şəkilçilərinin əlavə edilməsi; sifət və zərflərin müqayisə və üstünlük dərəcələri -er, -est şəkilçisinin artırılması // *more - the most* sözlərinin sifət və zərflərə əlavə edilməsi; feillərə III şəxs tək formada -s (-es), keçmiş zamanda -ed (d) şəkilçilərinin artırılması və s.) işlənir. İngilis dilində zərflərin, modal feillərin, əvəzliliklərin, sayların əksəriyyəti əsl ingilis sözləridir. Başqa sözlə alınmaların ingilis dilinə daxil olması ingilis dilini daha da zənginləşdirərək onu beynəlmiləl dilə çevirmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Səfərova, Ə.Ə. (2011). İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınma sözlər və onların üslubi xüsusiyyətləri. // Bakı Universiteti Xəbərləri. – Bakı: № 2. – səh.11-18.
2. Блумфилд, Л. (2002). Язык / Л. Блумфилд. – М: Наука. – 608 с.
3. Бодуэн де Куртенэ, И.А. (1963). О смешанном характере всех языков// Избр. тр. по общему языкознанию. Т.2. – М: Наука. – 366 с.
4. Бородина, М.А. (2015). Латинский язык в современном мире / М.А. Бородина, В.С. Горбунова // – М: Молодой ученый. – Выпуск № 12.
5. Есперсен, О. (1922). «Развитие и структура английского языка». – М: –278 с.
6. Лингвистический Энциклопедический словарь (2002). М: Флинта: - 709 с.
7. Modern problems of humanitarian sciences. (2004). – <https://izron.ru/articles/sovre-mennye-problemy-gumanitarnykh-nauk-vmire-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-mezhdu-narodnoy-nau/seksiya-19-germanskie-yazyki-spetsialnost-10-02-04/zaimstvovaniya-i-ikh-vliya-nie-v-leksike-angliyskogo-yazyka/>
8. Нелюбин Л.Л. (2006). Толковый переводоведческий словарь. – 3-е издание, переработанное. – М.: Флинта: – 328 с.

9. Rastorguyeva, T.A. (1983). A History of English. – M: Vyssaja Skola.
– 346 pp.
10. Сарангаева, Ж.Н., Даржинова Л.В. (2015). Роль заимствований в английском языке. / Вестник Калмыцкого Университета. – Калмыцкая Респ. №3. - с.22-26.
11. Современная наука (2014). – <https://web.snauka.ru/issues/2014/12/39354>.
12. Жирмунский, В.М. (1956). Немецкая диалектология /В.М.Жирмунский. – М.: – 698 с.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	29.02.2024
<i>Qəbul edilib</i>	07.03.2024
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	Rəcəb Cəfərli
	<i>filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>